

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПІДХОДИ В ТЕОРІЇ БЕЗПЕКИ І ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ У ФІНАНСОВІЙ НАУЦІ

Розглянуто підходи до формування теоретичної сутності безпеки, досліджено особливості їх інтеграції у галузь економічної та фінансової науки.

Ключові слова: безпека, теорія безпеки, фінансова наука, стаціонарний підхід.

Традиційне трактування терміну «безпека» донедавна передбачало, перш за все, комплекс військово-політичних відносин між державами: баланс сил, рівень конфліктності і протистояння, загрози війни, домовленості про недопущення військової конфронтації та скорочення озброєнь. Проте, вже наприкінці ХХ століття змінилися самі концептуальні підходи до поняття «безпека». При цьому важливу роль почали відігравати нові її параметри, які пов'язані, насамперед, з економічним і фінансовим становищем країн, науково-технічним прогресом, розвитком інформаційно-комунікативних систем, забрудненням навколишнього середовища, міжнародним тероризмом і транскордонною злочинністю, рухом нелегальних мігрантів, торгівлею людьми тощо. Безумовно, в ХХІ столітті ці нові аспекти безпеки будуть набувати зростаючої ваги і визначатимуть характер політики держав в сфері національної безпеки.

Низка проблем соціально-економічного характеру, що виникли в Україні із здобуттям незалежності та їх масштабність, а також всезростаючі загрози у загальносвітовому вимірі породили об'єктивну необхідність з'ясування нових аспектів безпеки. В сучасних умовах особливого значення та надзвичайного поширення набули дослідження економічної безпеки та її складових, зокрема, фінансової. Це призвело до появи на карті наукового знання нового напрямку досліджень у галузі економіки і фінансів, який інтегрував у собі структурно-логічні елементи теорії національної безпеки – мета науки, яка досліджує сутність, зміст, методи, форми і засоби забезпечення безпеки особистості і соціальних спільнот різного рівня [6, 7].

В результаті класична економічна і фінансова наука збагатилися невластивими їм поняттями – «безпека», «загрози», «індикатори» та «рівні безпеки», «національні інтереси» тощо, а відповідна галузь знань почала самоорганізовуватися в окрему науку – науку про забезпечення економічної безпеки, яка дістала назву «екосестейт».

Перші вітчизняні дослідження у сфері економічної безпеки датуються 1993 роком, а вже наступного року з'явилося перше книжкове видання – підручник «Економічна безпека держави» за редакцією Б. Кравченка [15]. У витоків цієї нової галузі знань також були: С. Воронцов, Я. Жаліло, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, Ю. Петроченко, С. Пирожков, В. Свінціцький, А. Сухоруков та інші. А основними ідеологами розвитку сучасного вчення про фінансову безпеку можна поправу вважати О. Барановського та М. Єрмошенка.

Незважаючи на численність наукових праць із зазначеної проблематики, залишається низка проблемних і дискусійних питань, особливо в сфері теоретичних і методологічних засад вивчення питань безпеки економічних систем. Чи не основне з них, на нашу думку, полягає в обґрунтуванні концептуальних засад теорії безпеки і особливостей їх застосування в сфері фінансової науки. Тим більше, що системний характер досліджень в цій сфері з одночасним використанням дедуктивного методу зумовив поглиблення наукових розробок і виокремлення в окремий предмет досліджень складових фінансової безпеки: бюджетної, боргової, безпеки фінансового і страхового ринку.

Теоретичні підвалини вивчення поняття безпеки, як елемента економічних систем, в Україні були закладені на початку 90-х років ХХ століття і характеризувалися залученням і адаптацією розробок західних спеціалістів. Тоді і був вироблений теоретико-методологічний підхід, який, з одного боку, визначив парадигму майбутніх наукових досліджень, а з іншого – був зреалізований у законодавстві. Відповідно до нього, економічна і фінансова безпека трактується, як стан захищеності відповідної системи чи інтересів того чи іншого суб'єкта (особи, суспільства держави), який характеризується відсутністю загроз або стійкістю до їх впливу, здатністю до розвитку та самовідтворення. Саме таке розуміння безпеки можна віднайти у словниках С. Ожегова і В. Даля. В такому ж контексті було викладено суть економічної безпеки в перших вітчизняних монографічних виданнях Б. Кравченка та В. Шлемка й І. Бінька [15, 7].

Витоки існуючого розуміння безпеки, як специфічної характеристики економічних систем, лежать у сфері суспільно-психологічного сприйняття цієї проблеми, яке сформувалося під впливом історичного розвитку. Етнолінгвістичні дослідження російських вчених доводять, що відображення в мові поняття безпеки і його сприйняття як стану захищеності сягає коріннями середніх віків. Саме тоді, під впливом

регулярних ворожих нападів, трансформувалися уявлення про безпеку, як про перехідну загрозу. Безпека почала сприйматися як перманентна загроза, що має ймовірнісний характер. Таке розуміння безпеки відобразилося в мові та увійшло до тлумачних словників, а тепер стало ще й основою для наукових досліджень, сучасних доктрин і концепцій національної безпеки.

Позиції прихильників «стаціонарного» підходу (безпека є стан) посилювалися після прийняття Верховною Радою України Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, де остання трактувалась як «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [13]. Посилаючись на Концепцію, вітчизняні фахівці, у деякій мірі, перенесли закладений підхід у наукові розробки з економічної та фінансової безпеки.

Зокрема, В. Мунтіян під безпекою розуміє «низький рівень загроз», а економічну безпеку трактує «як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [2, 53]. Економічна безпека, на думку Я. Жаліло, є складною багатофакторною категорією, що характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [11, 77]. Авторський колектив монографії «Глобалізація і безпека розвитку» економічну безпеку характеризують таким станом національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розширеного самовідтворення та спроможний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства, держави [5, 415]. Фінансова безпека, у трактуванні М. Єрмошенка, є таким станом фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток [10, 33-34]. Стаціонарний підхід до обґрунтування суті фінансової безпеки застосував також професор О. Барановський; такий акцент зроблено і в «Економічній енциклопедії» [1, 14; 8, 807].

Наведені визначення дають можливість, з одного боку, констатувати багатий арсенал тлумачень безпеки, а з іншого – очевидно, доводять дискусійний характер самого поняття. Закладаючи в основу розуміння безпеки стан захищеності, зазначені трактування часто відрізняються у мотивувальній частині. Причини цього можна віднайти у побудові внутрішньої структури поняття економічної чи фінансової безпеки, яка складається з окремих елементів – характеристик. Вони є кількісними та якісними і відображають стан об'єкту з точки зору рівня його безпеки. Якісні характеристики орієнтують суб'єкт забезпечення на загальні критерії оцінки: вище даного рівня чи нижче. Кількісні характеристики дають відносно чітке уявлення про межі переходу об'єкту з одного рівня безпеки в інший [9, 64].

Таким чином, безпека як стан системи означає: незалежність (від зовнішніх впливів), стабільність і стійкість (соціально-економічної системи, економічного розвитку), здатність до саморозвитку і прогресу.

Охарактеризований підхід, незважаючи на його широке застосування у економічній науці, на нашу думку, не позбавлений певних вад. По-перше, заснований на суспільно-психологічному розумінні безпеки як стану захищеності, він базується на трактуваннях тлумачних словників та положеннях нормативних актів, які не правомірно використовувати науково-методологічною основою дослідження. По-друге, назріла потреба розглядати безпеку як предмет економічної науки, а це, у свою чергу, зумовлює неприпустимість механічного переходу від термінології національної безпеки до термінології економічної і фінансової безпеки та їх складових, який, на жаль, має місце сьогодні.

Недосконалість використовуваних підходів трактування суті безпеки та низка дискусійних питань, пов'язаних з використанням даного поняття в економічній і фінансовій науці, зумовлюють об'єктивну необхідність розробки нових, відмінних від існуючих концептуальних засад безпеки.

Чи не єдиною сучасною теорією, яка висуває альтернативне стаціонарному розуміння безпеки, є концепція, розроблена російським вченим Г. Іващенко [3]. На його думку, використання при тлумаченні сутності безпеки терміну «стан захищеності» є неприпустимим, адже він не є науковим, а виник як невдала спроба віднайти потрібний синонім для поняття безпеки, щоб позбутись тавтології при тлумаченні її змісту.

Відповідно до цієї теорії, безпека є сукупністю умов існування суб'єкта, якими він оволодів в процесі самореалізації і які, таким чином, може контролювати. Звідси висновок: безпека не є станом захищеності інтересів суб'єкта і станом будь-кого загалом. Безпека є умовами існування суб'єкта, що контролюються ним.

Такий підхід підсилює суб'єктивну, інституціональну складову теорії безпеки. При цьому на передній план висувається саме суб'єкт, а не змістовне наповнення. Відповідно, можна припустити, що фінансова безпека в рамках такого підходу буде характеризувати сукупність фінансових умов, виражених у обсягах фінансових ресурсів і принципах їх розподілу, за яких забезпечується здатність держави і суспільства до самозбереження і розвитку.

Дане визначення не претендує на одностайність й існує на рівні припущення, яке, втім, покликане внести нові, альтернативні існуючим ідеї в заочну методологічну дискусію, результатом якої має бути подальше вдосконалення теорії безпеки і її ефективне інтегрування в економічну науку.

Література

1. Барановський О. І. Фінансова безпека. – К.: Фенікс, 1999. – 337 с.
2. Мунтіян В. І. Теоретичні засади економічної безпеки // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Матеріали Круглого столу (Київ, 1 листопада 2000 р.) / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т українсько-російських відносин / Сергій Іванович Пирожков (ред.) – К., 2001. – С. 53-57.
3. Иващенко Г. В. О понятии «безопасность» // Теоретический журнал CREDO. – 2000. – № 24.
4. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
5. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко, та ін.; Керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 733 с.
6. Данілян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навч. посібник. – Харків: Фоліо, 2002. – 285 с.
7. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько: Монографія. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
8. Економічна енциклопедія: Том третій / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К.: Академія, 2000. – С. 807.
9. Экономическая безопасность. Энциклопедия. / Руковод. проекта А. Г. Шаваев. – М.: Правовое просвещение, 2001. – 512 с.
10. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: Київ. нац. торг.-ек. ун-т, 2001. – 309 с.
11. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.
12. Жаліло Я. А. Проблеми узгодження економічної безпеки мікро- та макрорівнів // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Матеріали Круглого столу (Київ, 1 листопада 2000 р.) / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т українсько-російських відносин / Сергій Іванович Пирожков (ред.) – К., 2001. – С. 57-63.
13. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року. – Доступний з: <<http://www.rada.gov.ua>>.
14. Олейников Е. А., Филін С. А., Видяпин В. И., Дуженков В. И., Яковлев А. И. Экономическая и национальная безопасность: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Национальная экономика» и др. экон. спец. / Российская экономическая академия им. Г. В. Плеханова / Е. А. Олейников (ред.). – М.: Экзамен, 2004. – 766 с.
15. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави: Підручник для тих, хто навчається за фахом «Службовець державного управління» / За ред. професора Богдана Кравченка. – К.: Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994.

[Повернутися на початок](#)